

ÇEVRE KRİZLERİNİN KÖKENLERİ İSLÂMÎ BİR PERSPEKTİF*

Mustafa DOLATYAR**

Çev.: Veysel NARGÜL***

ÖZET

Bu makalede, tabiata saygısızlık ile ilgili ilkelerin, temelde tek tanrılı bütün dinlerin öğretilerinde mevcut olduğu görüşünün geçerliliği, inceleme ve araştırma konusu yapılmaktadır. Makalede ayrıca, ifade edilen görüşün İslam için isabetli bir iddia olamayacağı tartışılmaktadır. Yine çevre probleminin gündeme geldiği bu çağda, insanların ahlaki değerlerden olabildiğince uzaklaşmış olmaları, çevre krizinin temel nedeni olarak gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Çevre, İslâm, Çevre Krizi, Çevre Ahlâkı.

ABSTRACT

The Roots of Environmental Crises: An Islamic Perspective

This article attempts to examine the validity of the view that disrespect for nature is inherent in the very nature of all monotheistic

* Bu makale, *The Iranian Journal of International Affairs* adlı dergide (vol. VIII (Winter-1996-1997), No. 4, s. 761-771), "The Roots of Environmental Crises: An Islamic Perspective" başlığıyla yayınlanmış olan yazının çevirisidir. Bu çeviride, daha çok asıl metne bağlı kalınmış, ancak bazı yerlerde konunun daha açık ve net olarak takdim edilebilmesi için serbest tercüme stili benimsenmiştir. (Çev.)

** Newcastle Upon Tyne Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi.

*** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi. (vnargul70@hotmail.com)

religions. It argues that this view cannot be sustained in regards to Islam. In fact, it is the divorce of ethics from the pursuit of knowledge that has ushered man into an era of environmental degradation.

Key Words: *Ecology, Environment, Islam, Environmental Crisis, Environmental Ethic.*

Bu makalede, tabiata saygısızlık ile ilgili ilkelerin, temelde tek tanrılı bütün dinlerin öğretilerinde mevcut olduğu görüşünün geçerliliği, inceleme ve araştırma konusu yapılmaktadır. Makalede ayrıca, belirtilen görüşün İslâm için isabetli bir iddia olamayacağı tartışılmaktadır. Yine çevre probleminin gündeme geldiği bu çağda, insanların ahlakî değerlerden olabildiğince uzaklaşmış olmaları, çevre krizinin temel nedeni olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan, İslâm'ın insanın dünyadaki pozisyonunu ve konumunu unutmamasına dair ikazlarda bulunduğu, insanın istismar ve tahrip edilen tabiata karşı sorumluluklarını özenle yerine getirmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

Günümüz çevre krizleri ışığında, seküler anlayışa sahip bazı bilim adamları, son birkaç asırdan beri gündemi meşgul eden tabiata karşı saygısızlık konusunda, dinlerin sorumluluk payının olup olmadığını araştırma ve inceleme konusu yapmışlardır. Aynı bilim adamları, tabiata karşı tutum ve davranışlarında insan-merkezli/antropo-sentrik bir anlayışı benimsedikleri varsayımından hareketle, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi semavi dinlerin, bu günün çevre probleminin ortaya çıkışının gerçek sorumluları oldukları düşüncesini açık olarak dillendirmişlerdir. Örneğin, Lynn White “Tanrı dedi: ‘İnsan kendi sonunu hazırlamak için tabiatı istismar eder’”

ve “İnsan büyük ölçüde tanrının tabiat üzerindeki gücünü ve egemenliğini paylaşır” görüşlerini kabul eder. White, tabiatla ilişkilerinde insanın istismarını haklı bir gerekçeye bağlamak düşüncesiyle bu görüşü benimsemiştir¹.

White, çevre problemlerinin, özellikle insanın tabiata karşı sorumsuzca davranmasını öngören ilkelerin Yahudi-Hıristiyan geleneğinde mevcut oluşundan kaynaklandığını iddia ederken; Arnold Toynbee, bu görüşün sadece Yahudi-Hıristiyan geleneğiyle sınırlanmayacağını, dolayısıyla tek tanrılı dinlerin hepsinin problemin ortaya çıkışında pay sahibi oldukları tezini savunmaktadır².

“Doğaya karşı saygısızlık, bu dinlerin tabiatla ilgili öğretilerinin temelinde mevcuttur” görüşünün, gerekçelerini sorgulamacı bir anlayışla inceleme ve araştırma yapmadan, kabul edilmesi mümkün görünmemektedir.

Hiç şüphesiz Kitab-ı Mukaddes’de çevre konusuyla ilgili bazı referanslara rastlamak mümkündür. Zira çevre problemi, o dönemler itibariyle gündemde olmayan bir konu değildir. Kendi şartları içerisinde her döneme ait çevre probleminin bulunduğu söylenebilir. Ancak insanlar, çevrenin istismar edilişi ve çevre kaynaklarının tükenişi konusundaki çarpıcı etkilerin, büyük ölçüde son otuz yıllık bir süreç içerisinde farkına varmaya başladılar³. Bu konu, mensubu olduğu dinlerin ilim adamları tarafından delillerle ispat edilmesini, detaylı bir şekilde inceleme ve araştırmaların yapılmasını zorunlu

¹ Lynn White, “The Historical Roots of Our Ecological Crises” , *Science*, 155 (1967), s. 1203.

² Arnold Toynbee, ”The Religious Background of Present Environment Crisis”, *International Journal of Environmental Studies*, 3 (1972).

³ Daniel S. Papp, *Contemporary International Relations*, New York, Macmillan, 1991, s. 523.

kılan bir araştırma alanı olarak da görülmemiştir. Bununla beraber, bir düşünce sistemi olarak İslâm, farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkan yeni problemleri, nassların esnekliği sayesinde hükme bağlayacak ilke ve esasların müçtehitler tarafından tespit edilmesini temin edecek özelliklere sahiptir. Ayrıca Kuran'da çevresel etiğe işaret eden ve bu konuda belli bazı ipuçları veren bir takım ayetler de bulunmaktadır. Bu makalede, temel referans olarak sadece Kur'an ve İslâmî gelenek dikkate alınacaktır. Ayrıca insanın tabîî yapısı, tanrı/Allah karşısındaki nisbî konumu, insanın hakları ve tanrıya karşı sorumlulukları; İlâveten insanın dünyada mevcut olan diğer varlıklarla ilişkileri, bu araştırmanın kapsamına dahil edilecektir.

Bütün dinler, kültürler, düşünce ekolleri, felsefî ve ahlâkî düşünce sistemleri zorunlu olarak temsilcilerinin gayeleri, metotları ve vazettikleri kanunlardan oluşan bir dünya görüşüne dayanır. İslâm dünya görüşünün birinci esası da, tevhid düşüncesi/inancıdır ki bu düşünce Allah'ın mutlak birliğini ifade etmektedir⁴. Bir dünya görüşü olarak tesis edilen tevhid, kainatın Allah tarafından yaratıldığını ve kainattaki her şeyin O'na geri döneceğini, O'nun etrafında toplanacağını kabul etmek demektir⁵. Görünen ve görünmeyen her şey Allah'ın ayetleri, işaretleri ve O'nun varlığının delilleri olarak hareket ederler. Kur'an'da bu husus şöyle ifade edilir:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin yüzüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı

⁴ Murtaza Mutahhari, *Fundamentals of Islamic Thought*, Berkeley, Mizan Pres, 1985.

⁵ “...Biz Allah'a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz.” (Bakara (2), 156).

“İçî saygı dolu olan bu mü'minler, Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini iyi bilirler.” (Bakara (2), 46).

“İyi bilin ki O, her şeyi ilmi ile kuşatmıştır.” (Fussilet (41), 56).

yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgarların yerlerini değiştirip durmasında, gökler arasında emre hazır bulutların duruşunda elbette aklını kullanan kimseler için Allah'ın varlığına deliller vardır”⁶.

Kainat belli bir gaye için ve mükemmel bir düzen ve intizam üzere Allah tarafından yaratılmış, o baş döndürücü nizamın devamlılığı da yine Allah tarafından sağlanmaktadır. Allah'ın ilahi isteklerinin bir ürünü olan bu evren, ilahî gayeyi açıklayan bir evrendir⁷.

Evrenin dayanak noktası, sadece her şeyin yegane sahibi olan Allah'tır⁸. İslâm'ın öncelikli hedefi, Allah'ın varlığına ve birliğine kayıtsız ve şartsız olarak inanmaktır. En temel hakikat olan Allah, birdir ve Allah'tan başka her şey Allah'tan gelir ve O'na aittir. Yaratılanlar son tahlilde, O'nunla irtibatlandırılmadıkça, O'nunla bağlantılı düşünülmedikçe hiç bir şeyin gerçek anlamda bir değer ifade ettiğinden söz edilemez⁹.

Ziauddin Serdar'ın da belirttiği gibi, bir başka deyişle tevhid,

⁶ Bakara (2), 164.

⁷ “Bu husus Kur'an'ın şu ayetlerinde ifadesini bulur:

“Bizim sizi boşuna yarattığımızı, Bizim huzurumuza dönüp hesap vermeyeceğinizi mi sandınız? (Mü'minûn (23), 115).

“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık” (Duhân (44) 38).

“Biz gökleri, yeri ve bunların arasındaki varlıkları ancak gerçek bir maksatla, adalet ve hikmetle, bir de belli bir süre için yarattık. Ama kafirler uyarıldıkları kıyamet gününden yüz çevirirler.” (Ahkâf (46), 3).

⁸ Allah'ın her şeyin sahibi olduğu gerçeği şu ayetlerle açıklanır:

“Göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek gerek istemeyerek Allah'a itaat ederken hepsi döndürülüp O'na götürülürken onlar kalkıp Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar ?” (Âl-i İmrân (3), 83).

⁹ William Chittick, “The Concept of Human Perfection”, *The World & I*, New York, New World Communications, 1991, s. 500.

insanın eylem ve söylemlerine şekil vermekte ve onu anlamlı hale getirmektedir. Böylelikle tevhid, faaliyet alanlarımızın her safhasına nüfuz ederek onları ihâtâ eden üstün bir anlam alanı olarak tanımlanabilir¹⁰. Bu sebeple tevhid, “İslâm Ekoloji Doktrini”nin özgün bir kaynağı olarak da kabul edilebilir.

Bir varlık olarak insan, İslâm dünya görüşünün diğer önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Bu evren içinde insan¹¹ çok önemli bir rolü gerçekleştirme yetenek ve kabiliyetine sahiptir. Kâinat ve içindekiler Allah tarafından yaratılmış olmakla birlikte, insan evren içinde Allah’ın mikrokozmetik¹² bir parçası olması yönüyle ulvileşme, üstün değerler kazanabilme potansiyeline sahip bir varlıktır. Yine insan, Allah’ın bir takım imtiyazlarını elde edebilme ayrıcalığına da sahip olabilmektedir. Kur’an’da insanın ayrıcalıklı bu niteliği şu ayetle açıklanmaktadır:

“Bir vakit Rabbim meleklere: “Ben dedi, çamurdan bir beşer yaratacağım. O’nu iyice biçimlendirip ona ruhumdan üfleyince hep birden, hürmet göstermek için ona secde ediniz. Meleklerin hepsi secde ettiler”¹³.

Yukarıdaki ayet, bu evrende insanın pozisyonu ve fonksiyonu konusunda bize temel bir bilgi sunmaktadır. İnsan, Allah’ın bir mahlûku olmasına rağmen, o Allah’ın kendisine ihsan ettiği ruha sahip olması yönüyle, diğer varlıklardan üstün ve ayrıcalıklı konumdadır. Bu açıdan insan, görebildiğimiz veya göremediğimiz,

¹⁰ Ziauddin Sardar, *Islamic Futures*, New York, Mensel Publishing, 1985, s. 225.

¹¹ İnsanın yaşı ve cinsiyeti konusunda her hangi bir ayrımdan bahsedilmez.

¹² Mikro-kozmetik: Küçük dünya, bir anlamda insan dünyanın minyatürü olarak algılanmaktadır. (Çev.)

¹³ Sâd (38), 71-73.

Allah'ın yaratıkları arasında dünyada en eşsiz bir varlıktır. Meleklerin kendilerine secde etmeleri emredilen varlık da sadece insandır. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi/halifesidir¹⁴. Diğer varlıklardan insanı farklı kılan bir özellik ise, Allah tarafından kendisine teklif edilen emaneti kabul etmiş olmasıdır. Bu emanet bütün doğa varlıklarına teklif edilmiş ve o teklifi sadece insan üstlenmiştir. Emanetin sadece insan tarafından kabul edilişi şu ayette ifadesini bulur:

“Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar, zira sorumluluğundan korktular, ama onu insan yükledi”¹⁵.

Bir Kur'an yorumcusu olan Abdullah Yusuf Ali bu ayeti şöyle tefsir eder: “Emanet, diğer varlıklara oranla daha üstün vasıflara sahip olan insana verilmiştir. İnsandan o emaneti doğru ve istenilen şekilde kullanması beklenmektedir. Nitekim insana emaneti kullanabilecek güç de verilmiştir. Şayet emaneti koruma göreviyle vazifelendirilen vekil, emaneti koruyabilecek güç ve kudrete sahip olmasaydı, kendisine böyle önemli bir emanetin sorumluluğunun verilmesi de söz konusu olamazdı”¹⁶.

Emanet ve vekillik konusunda, kendisine emanet verilen kimse, aynı şekilde vekilliğin sorumluluklarını da üstlenmiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle, emaneti koruyan çok geniş bir özgürlük imkanına sahiptir ve kendisine emanet edileni iyi ya da kötü kullanma hususundaki bütün sorumlulukların sonucuna da katlanmak

¹⁴ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” (Bakara (2), 30).

¹⁵ Ahzâb (33), 72.

¹⁶ Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Quran: Text, Translation and Commentary*, 3rd ed., Jeddah, Islamic Education Center, 1938, s. 1129.

durumundadır. Kendisine emanet veren, emanete nasıl davranmasını istiyorsa, emanet edilen o şartlarda emanete davranış sergilemelidir. Şayet insan, emaneti iyi veya kötü yönde kullanabilecek bir güce ve istidada sahip olmasaydı, o zaman öncelikle teklif edilen emanet düşüncesi bütünüyle geçerliliğini kaybetmiş olacaktır.

İnsanın tabiat ve diğer varlıklar üzerindeki üstünlüğü, egemenliği ve gücü, bu emanetin bir parçasıdır. Bu sebeple Allah, yerde ve gökte mevcut olan her şeyi, yeryüzünde kendisinin temsilcisi olması yönüyle, insanın hizmetine vermiştir¹⁷. Böylece insan, şu üç nedenden dolayı kendisine verilen cüz'î irade doğrultusunda yapmak istediklerini gerçekleştirme konusunda özgürdür:

Birincisi, yapısı itibariyle Allah'a yakın oluşu.

İkincisi, dünyada Allah'ın halifesi oluşu.

Üçüncüsü de, Allah'ın kendisine teklif ettiği emaneti kabul etmiş olması.

İnsan, kendisine verilen emanetin sorumluluklarını üstlendikten sonra muhafaza ettiği emanetin gerçekten değer ve kıymetini bildiğini

¹⁷ Kur'an'da insanın üstünlüğü ve Allah'ın insana tabiat üzerinde bir güç ihsan ettiği gerçeğine açık bir şekilde işaret eden bir çok ayet bulunmaktadır. Örneğin şu ayetler bu konuda oldukça zengin bir malumat ihtiva etmektedir:

“Gerçekten Biz, Âdem evlâtlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasip ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık.” (İsrâ (17), 70).

“O'dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.” (Bakara (2), 29).

“Biz sizi dünyaya yerleştirip orada size hakimiyet verdik, orada sizin için bir çok geçim vasıtaları yarattık.” (A'râf (7), 10).

“Görmüyor musun ki Allah göklerde ve yerde olan her şeyi size ram edip hizmetinize vermiş. Görünen, görünmeyen bunca nimete sizi gark etmiş...” (Lokmân (31), 20).

“Hem göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi tarafından bir lütuf olarak sizin hizmetinize veren de O'dur. Elbette bunda düşünecek kimseler için ibretler vardır.” (Câsiye (45), 13).

göstermek zorundaydı. Eğer insan, yerine getirmek zorunda olduğu sorumlulukları unuttur, kendisine verilen bütün avantajları kullanırsa, o zaman emaneti koruma hususunda kendisinden bekleneni vermediğinden dolayı, görevini istenilen ölçüde yapmamış sayılır. Zira insan, iyi ile kötüyü birbirinden ayırtedebilecek fitratta yaratılmıştır. Bu durumda insanın Allah ile bir rekabet pozisyonunda olduğu varsayılır. Böylece insan, bir vekil/halife olarak değil, fakat bir yarı-tanrı olarak dünyanın egemenliğine sahip olabilme arzusuyla hareket etmiş olur.

İnsanın gücü ile Allah'ın kudreti arasında bir mukayese girişiminde bulunulduğunda, emanete karşı sorumlulukta aşırı davranılmış olunur. Böylece insan, Allah tarafından kendisine verilen hak ve yetkileri istismar etmiş ve kötüye kullanmış olur. Kâinat, insana sadece emanet olarak verilmiştir. İnsanın tabiat üzerindeki baskın hakimiyet hakkı, sadece eşya ve hadiselerle aklı ile hükmetme kapasitesine sahip oluşu sebebiyledir, doğaya karşı tahripkâr davranması konusunda özgür olmasından değildir¹⁸. Allah, belli bir nizam ve düzen içerisinde kâinatı yarattıktan sonra, yeryüzünde tabiata karşı tutumunda haddi aşmamasının insanın yararına olacağını açık bir şekilde bildirmektedir¹⁹. Yine Allah, emanetin sorumluluklarını yerine getirme konusunda, insana vahiy vasıtasıyla yardım ve rehberlik etmiş, konuyla ilgili hukuki esaslar da vahyin genel ilkelerinden çıkarılmıştır ki, bu ilkeler bütünü “şerîa” olarak isimlendirilmektedir²⁰.

¹⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *The Encounter of Man & Nature*, London, George Allen and Unwin Ltd., 1968, s. 96.

¹⁹ A'râf (7), 85.

²⁰ Ünlü Arap Lügatçısı İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab* [Mısır, tsz., IV, 2238] isimli eserinde, “şerîa” kelimesinin “su kaynağı yolu...” anlamında da kullanıldığını belirtir.

İslâm'da “şerîa”, ahlâkî normlara pratik biçimler verir. İslâm'da ahlâkî ve etik ile ilgili konular, yalnız soyut bir düşünceden ibaret değildir. Bütün bunlar, öğüt vermek ve pratize edilmek, tatbikat sahasına konulmak için teşri' kılınmıştır. Bu kanunlar, kara hukukunun hakim olduğu bir çok bölgeyi²¹ kapsamaktadır. “Şerîa”, gerek fert gerek toplum planında, kendisine verilen halifelik rolünün sorumluluklarını yerine getirmesi için yapılması gerekenler konusunda genel bir çerçeve sağlamayı gaye edinir. Diğer bir deyişle “şerîa”, hem tevhid inancını kabul etmenin bir sonucu, hem de “yol, gidişat” anlamındadır²². Yine “şerîa”, yeryüzünde yaşarken insanların birbirlerine karşı nasıl davranacakları ve toplum içerisinde nasıl bir tavır belirleyecekleri konusunda da insanları bilgilendirmektedir.

“İşte size Rabbinizden açık bir delil geldi: Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, ülkede düzen sağlanmışken, fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu

Ayrıca aynı kelimenin Araplar tarafından “su hukuku: şur'atu'l-mâ' ” anlamında kullanıldığından da söz edilir. Suyu kullananlar tarafından organize edilen ve başkalarının da içmesini ve kullanmasını sağlayan kimselerin tesis ettikleri kaynak anlamında “şur'atu'l-mâ' ” kullanılmaktadır. Yine aynı kelime, Allah'ın vahiy vasıtasıyla emrettiği hakikatler anlamına da gelmektedir. “ Şerîa' ” kelimesinin “su hukuku” anlamında kullanılması ile şümüllü, kapsamlı bir İslâm hukuku kavramı olarak kullanılması arasındaki anlam yönünden ilgi bir rastlantı değildir. [Aslında bu makaleyi çevirmeye bizi yönlendiren temel sâik, buradaki tespit ve konunun hukukî anlamda temellendirilmesine işaret eden bu küçük ayrıntı idi. Bununla beraber, konunun inanç boyutuyla değerlendirilerek hukukî uygulamalara müsait bir zemin hazırlanması şeklindeki bir açılımın da makaleyi çeviride önemli bir etken olduğunu da itiraf etmek durumundayız. (Çev.)]. İslâm'da suyun merkez konumda, bütün canlılar için vazgeçilmez bir madde olması, hem ekonomik hem de dinî bakımdan son derece tabiidir. Zira Kur'an'da da vurgulandığı (Enbiyâ (21), 30; Nûr (24), 45; Lokmân (31), 10) gibi yaratılışın özü, esası sudur.

²¹ Burada, müslümanların çoğunlukta olduğu ve İslâm hukukunun bazı ilkelerine hukukî düzenlemelerde yer verilen bir kısım ülkeler kastedilmektedir. (Çev.).

²² Sardar, *Islamic Futures*, s. 228.

dediklerimi yapmanız²³ sizin için elbette hayırlıdır”²⁴ ayeti bu duruma açıkça işaret etmektedir.

Kur’an’da, insanların bu dünyadaki nimetlerden meşru ölçüler içerisinde faydalanmaları gerektiği bildirilmekte ve nasiplerine, paylarına düşeni de unutmamaları hatırlatılmaktadır. İnsanların hayatlarının her safhasından meşru ölçüler içerisinde zevk almaları normal sayılmaktadır. Bu meşru istekler, temiz ve helal kıyafetleri giymek, yiyecekleri yemek ve içecekleri de içmek, seyahat etmek suretiyle yeryüzünün çeşitli yerlerini gezip görmek, sahip oldukları hayat seviyelerini, şikayetçi olmaksızın, kabullenmek şeklinde sıralanabilir. Bununla beraber yine insanlar, tabiata karşı tahripkâr olmamaları, temiz ve meşru olmayan yiyecekleri yememeleri ve içecekleri de içmemeleri, savurgan bir hayat yaşamamaları konusunda da uyarılmaktadırlar²⁵.

²³ Ekolojik dengenin sabitliği kriteri, “Derin Ekoloji” ve “Yeşil Işık” nazariyecileri arasında tartışılmaktadır. “Yeşil Işık” nazariyecileri, tabiatın dengesinde olabilecek herhangi bir sapmanın tabiata zarar veremeyeceğini, dolayısıyla kendi dengesini yeniden kazanabilme kabiliyetine sahip olabilecek kadar sabit, istikrarlı bir sistem olduğunu savunurken; “Derin Ekoloji” nazariyecileri, tabiata dengeyi bozacak herhangi bir müdahale yapılmadığında, ekolojik dengenin sabit olduğunu, aksi halde tabiatın dengesinin bozulacağını savunurlar. Yeşiller, tabiatta herhangi bir değişikliğin olmadığını kabul ettiklerinden dolayı anti-çevrecidirler. Tabiatta telafi edilemez/geri çevrilemez bir tarzdaki denge değişiminin çevresel görüş açısından ahlaki olduğu söylenemez. Bu anlamda, İslâmî ekoloji bakış açısının, Yeşil Işık nazariyecilerinin görüşleriyle paralellik arz ettiği söylenebilir.

²⁴ A’râf (7), 85.

²⁵ Bahsi geçen mevzularla ilgili şu ayetlere bakılabilir:

“Allah’ın rızkından yiye, için fakat sakın yeryüzünde fesat çıkararak taşkınlık yapmayın.” (Bakara (2), 60).

“Ey Âdem’in çocukları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyiniz. Yiye için fakat israf etmeyin; Çünkü Allah israf edenleri asla sevmez. (A’râf (7), 31).

“Allah’ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedi ahiret yurdunu mamur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma, ihtiyacına yetecek kadar sakla. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de iyilik et, sakın ülkede nizami bozma peşinde olma, çünkü Allah bozguncuları sevmez.” (Kasas (28), 77).

İslâm savaş hukukuna göre, savaş hâlinde bile bir ordunun, ağaçlarını kesmek, meyve bahçelerini yakmak, tarım ürünlerini tahrip etmek, hayvanları telef etmek ve su kaynaklarını zehirlemek gibi çevreye zarar veren her türlü eylemler yasaklanmış ve bu konuya ilişkin tedbirler alınmıştır. İslâm'ın öngördüğü bu ilke ve prensipler dikkate alınmadığı zaman, günümüzde olduğu gibi, çok tehlikeli çevre krizlerinin insan ve tüm canlıların hayatlarını tehdit eder boyutta ortaya çıkması; ayrıca tabiatın ekolojik dengesinde de önlenemez bozulmaların meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır²⁶.

Gerçekten insan, İslâm hukukunun çevreyle ilgili temel ilke ve prensiplerine riayet etmemesi sebebiyle, Allah'ın emaneti üzerinde bir terbiyeci ve yönetici olarak hareket etmek yerine, tabiatı tahrip etmeye onu çağıran, teşvik eden çağdaş değer ve kuramların etkisi altına girmekten kendisini kurtaramayacaktır.

Her ne kadar tabiat insana hizmet için yaratılmış olsa da, tabiatın insan dışında başka varlıkların bulunması²⁷ ve her varlığın kendisine ait fitrî değerler taşıdığını Kur'an bize anlatmaktadır. Nitekim Kur'an'da anlatılan Hz. Süleyman'ın karınca topluluğu ile mücadelesi/karşılaşması, Hz. Süleyman'ın hayvan topluluklarıyla

“Yeryüzünü size hizmete hazır, uysal bir binek kılan da O! Haydi öyleyse siz de onun omuzlarında rahatça dolaşın. O'nun takdir ettiği rızaktan yiyin, istifade edin. Ama ölümden sonra dirilip O'nun huzuruna çıkacağımızı da bilin.” (Mülk (67), 15).

“Ey Milletim! Ölçüyü ve tartıyı dengede tam tutun, halkın haklarını eksiltmeyin ve ülkede müsriflik ederek fenalık yapmayın.” (Hûd (11), 85).

“Doğru terazi ile tartın, halkın hakkından bir şey kısmayın. Ülkede bozgunculuk yaparak nizamı bozmayın.” (Şuarâ (26), 183).

²⁶ “Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleriyle yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozulmalar meydana geldi, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır. (Rûm (30), 41).

²⁷ “Hem yerde hareket eden hiçbir canlı kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler.” (En'âm (6), 38).

uzlaşmasına ve hayvan topluluğunun da insanın genel bir eksikliğine dikkat çekmesine çok önemli bir örnektir²⁸. Bu örnek, insanın tabiata hakim olamadığını ve olamayacağını gösteren çok açık ve kesin bir kanıttır. Zira tabiattan gelebilecek herhangi bir etkiden korunma kapasite ve yeterliliğini de insana sadece Allah vermiştir.

Şayet insan doğal kaynakları, tarım ürünlerini ve hayvan topluluklarını, gayesinin dışında kullanabiliyor, onların yetiştirilmesi ve genel özelliklerine müdahale edebiliyorsa, bu sadece Allah'ın kendisine verdiği akıl sayesinde. Böylece insan, Allah'ın dünyadaki varlıklar üzerine kendisini egemen kılmasını, bir değer olarak kabul etmeli ve ölçülü davranışlar sergilemelidir. Varlıklara karşı iyilikle muamelede bulunan insan, hesap günü, o varlıklarla ilgili konularda Allah'a karşı sorumluluktan, kendisini kurtarabilecektir. Bu anlayış, ölümden sonra hesap verme üzerine vurgu yapan çok önemli bir dünya görüşünün benimsenmesine bizleri sevk etmektedir. Öldükten sonra hesaba çekileceği bir günün varlığına inanma, inançlı bir müslüman için temel bir düşüncedir. Bu inanç ve düşünce, onların hayatlarını bir bütün olarak etkiler ve çevreleriyle olan ilişkilerinde daha dikkatli olmaları konusunda onlara bir aksiyonerlik kazandırır. İnsan kendisine sunulan emanetle diyalogunda, gerçekleştirdiği eylemlerinde, hesaba çekileceği bilincinde olduğu zaman, sadece gündelik ihtiyaçlarını karşılama düşüncesiyle hareket etmeyecek, aynı şekilde meselenin uhrevî yönünü de hesaba katarak, büyük bir sorumluluktan kendisini kurtarmanın çabasını gösterecektir. Zira insanın her açıdan hesaba çekileceğini şu ayet net olarak açıklamaktadır:

²⁸ Neml (27), 18.

“Artık bugün zulmedilmez, hakkınızdan başka size karşılık verilmez”²⁹.

İslâm’da öldükten sonra hesap verme inancı, emaneti koruma görevi verilen insana her hususta yol gösterme noktasında çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Meydana gelmesinde şüphe olmayan hesap verme inancı, insanların tabiatla olan münasebetlerinde istediği gibi davranma temayüllerine engel olur. Dahası, insanların şahsî davranışlarda bulunma konusunda bir fren vazifesi görür. İnsanın halifelik rolü, tabiat üzerindeki egemenliği ve doğaya karşı sorumlulukları Kur’an’da insanın emaneti kabullendiği ve gereklerini de yerine getirmeyi taahhüt ettiği zamanla doğru orantılıdır. Böylece insan, bir taraftan tabiattaki varlıklara nasıl davranması gerektiğini bilmesine rağmen kendi istek ve arzuları doğrultusunda hareket edebilir. Diğer taraftan ölçülü davranma sorumluluğuyla karşı karşıya kalır. İnsanın sahip olduğu dünya görüşü ve bu görüşün kökenini oluşturan kavramsal dayanaklar, insanın hayatını sürdürürken benimseyeceği hayat tarzının yönünü belirlemektedir.

Çevre krizleri insan kökenlidir ve krizin çözümü kapsamlı yaratılış planının, evrenin kavranmasında, bilinmesinde ve bu plan içerisinde insanın rolünün tespit edilmesinde yatmaktadır. Bugün insanlığı tehdit eden krizler, insanın çevre ile olan ilişkileri hakkında temel bazı sorulara cevap vermemizi zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda hayatî önem arz edecek boyutlara ulaşmış problemler yığını haline dönüşmüştür. Bu sorular sadece teknolojinin getirdiği sorunlar değildir. İnsanın kendi yapısı, içinde yaşadığı evrenin karakteri ve tabiat gerçeğinin sonunun ne olacağı gibi bir takım sorulardır. Daha

²⁹ Yâsin (36), 54.

caydırıcı kanunlar vazetmek suretiyle gezegenimizi tehdit eden kirlilik, endüstriyel çöp ve nükleer atıklara karşı çevremizi bu tehlikelerden uzaklaştırabilir miyiz? Gerek ulusal gerek uluslararası ölçekte, doğal kaynakları koruyucu bir takım politikalar geliştirerek çevremizin bu kötü gidişine “Dur!” diyebilir miyiz? Yoksa bu ekolojik dengesizlikler, çağdaş medeniyetin teknolojik ve manevi bir kriz içinde olduğunu mu gösteriyor?

Ekoloji alanı ve çevresel etik sahasında yapılan yoğun tartışmalar, ekolojik krizlerimizin sebebinin ne olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

Bu krizlerin sebebi, tabiat ile tabiat varlıkları arasındaki ilişkilerimizle ve içinde bulunduğumuz hayat tarzı ile şekillenen değer yargılarımız ve inançlarımıza dayanmaktadır³⁰. Bu görüşün temel nedeni, son zamanlarda bazı gözlemcilerin, araştırmacıların çevremizin dengesini sağlamak için yapılması gereken en son çarenin, yeni bir çevresel etiğin tesis edilmesine bağlı olduğunu ısrarla vurgulamalarıdır³¹. Bununla beraber yapılan değerlendirmelerden hareketle, İslâm’da çevre problemleri ile mücadele etmemizi öngören bağlayıcı emirlerin varlığından da söz edilebilir. Şayet bu alanda yapılması gerekenlerin ihmal edilmesi durumunda, gerçekte rasyonalizm çağı olarak bilinen ve çevresel düşüş çağına bize yol gösterici bir özelliğe sahip olan bilgi ve çalışmalardan yeterince faydalanamamış oluruz³².

³⁰ Sardar, *Islamic Futures*, s. 218.

³¹ Örneğin bkz. Sandra Postel, *The Last Oasis*, London, Eartscan, 1992; ve R. Sylvia ve D. Bennet, *The Greening of Ethics*, Cambridge, The White House Press, 1994.

³² Parvez Manzoor, “Environment & Values: The Islamic Perspective” *The Touch of Midas: Science, Values, and Environment in Islam & the West*, ed. Ziauddin Sardar, Manchester University Press, 1984.

Eğer İslâm'ın çevre etiği, müslüman din ve bilim adamları tarafından geliştirilir, detaylı bir şekilde izah edilir, içselleştirilebilirse, ilke ve prensipler insan hayatının her alanında etkili bir şekilde yürürlüğe konulabilirse, işte o zaman insanın çevre ile olan ilişkileri meselesi de kendiliğinden büyük ölçüde çözülmüş olacak, doğanın kalitesinde de bir düşüş yaşanmayacaktır. Aksi halde Kur'an, ayette tasvir edilen dehşetli bir günden insanlığı sakındırmaktadır:

“Yer o müthiş depremiyle sarsıldığı zaman ve yer bağrındaki ağırlıkları çıkardığı zaman, insan şaşkın şaşkın:”Ne oluyor buna!” dediği zaman, işte o gün yer, üstünde olan biten her şeyi anlatır”³³.

³³ Zilzâl (99), 1-4.